

ANADOLU'YA YAPILAN İLK SELÇUKLU AKINLARI AÇISINDAN KELKİT VADİSİ'NİN ÖNEMİ

İlhan ASLAN*

ÖZ

Kuzey Anadolu'nun önemli bir kesimini teşkil eden Kelkit Vadisi, Selçukluların Anadolu'yu fethetme sürecinde kullanmış oldukları önemli ve daimî yollardan biridir. Bu coğrafyanın Karadeniz sahilleri ve Batı Anadolu ile kısa sürede temas kurulması anlamında stratejik bir özelliği bulunmaktadır. XI. yüzyılın başlarından itibaren Kafkasya üzerinden Anadolu'ya giren Selçuklular, bölgenin bu stratejik önemini kavramış ve Malazgirt Meydan Muharebesi'ne kadar düzenlemiş oldukları akınlarda zikredilen bölgeyi bir üst olarak kullanmışlardır. Bu makalede dönemin muhtelif kaynakları ışığında Kelkit Vadisi'nin Selçuklular açısından ne derece önem arz ettiği siyasî olaylar nispetinde incelenmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kelkit Vadisi, Selçuklular, Bizans İmparatorluğu, Doğu Anadolu, Kafkasya.

ABSTRACT

The Kelkit Valley, covering most of Northern Anatolia, is one of the important and permanent ways, which the Seljukids used in the process of conquering Anatolia. This area has a strategic feature regarding to establishing quick ties with the Black Sea coast and the Western Anatolia. Entering Anatolia by way of Caucasus, beginning with early XIth century, the Seljukids grasped the strategic importance of the area, and used the region as a base during the raids they set until the Battle of Manzikert. In this paper, the importance of the Kelkit Valley for the Seljukids in regard with the political events, in the light of several sources of the area.

Keywords: Kelkit Valley, Seljukids, Byzantine Empire, Eastern Anatolia, Caucasia.

Kelkit Vadisi, stratejik açıdan Anadolu'nun en önemli coğrafi bölgelerinden biridir. Söz konusu bölge, XI. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'ya yapılan Selçuklu akınları bağlamında bir koridor vazifesi görmesi bakımından üzerinde dikkatle durulması gereken tarihî bir misyona sahiptir. Bu anlam-

* Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı, Altınordu – Ordu, ORCID: 0000-0002-8838-244X, ilhanaslan55@gmail.com.

da ilk aşamada bölgenin tarihî coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak konunun daha iyi şekilde anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Kelkit Vadisi, Gümüşhane'nin Kelkit Irmağı'nın doğduğu Kelkit ilçesinden başlayarak Erzincan, Giresun, Sivas ve Tokat illeriyle birlikte Köse, Şiran, Refahiye, Çamoluk, Gölova, Alucra, Akıncılar, Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Almus, Niksar ve Erbaa ilçelerinin sınırları içerisinde yer almaktadır (Kaymakçı 2013: 8). Bahis konusu vadi, coğrafi manada Karadeniz bölgesinin sınırlarına tabi olmakla beraber Yukarı, Orta ve Aşağı Kelkit olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Yukarı Kelkit olarak adlandırılan bölüm, Bayburt Ovası'ndan başlayarak Şebinkarahisar'a kadar uzanan sahadan meydana gelmektedir. Orta Kelkit tesmiye olunan ikinci bölüm Şebinkarahisar, Suşehri, Koyulhisar, Mesûdiye, Alucra, Çamoluk, Akıncılar ve Gölova ilçelerinin hudutları içerisinde bulunmaktadır. Suşehri havzasının çevresinde toplanan bu mevkiiler ve bunlara bağlı olan bazı küçük yerleşim merkezleri, fizikî coğrafyanın kendisine özgü doğal yapısından kaynaklanan etmenler nedeniyle il ve ilçe merkezlerinden kopuk bir görüntü oluşturmaktadır. Aşağı Kelkit olarak anılan üçüncü bölümün sınırları ise Gölova'dan başlayıp Erbaa'ya kadar uzanan sahadan teşekkül etmektedir (Kaymakçı 2013: 6-7).

Yüzey şekilleri bakımından Kelkit Vadisi, kuş uçuşu yaklaşık olarak 290/300 km mesafede doğrusal bir uzanış göstererek Erbaa-Niksar Ovası'na bağlanmaktadır. Kelkit Irmağı'nın yerleştiği bu oluğun tabanı doğuda 1000 metre civarından başlayıp batıda takriben 400 metreye kadar inmektedir (Atalay vd. 2011: 29). Kelkit Vadisi'nin kuzeyinde Canik ve Giresun Dağları yer alırken güneyinde de Köse Dağları bulunmaktadır. Kuzey Anadolu kenar dağlarının iç bölgeye bakan yamaçlarını güneyden doğudan batıya doğru uzanan çukur alanlar sınırlamaktadır. Haliyle Kelkit Irmağı'nın geçtiği bu çukur bölgelerin genişlemesi sonucunda ortaya çıkan ovaların bulunduğu havalilerde Suşehri, Koyulhisar, Reşadiye, Niksar, Erbaa ve Taşova gibi yerleşim merkezlerinin kurulduğu görülmektedir (Kaymakçı 2013: 9). Antikçağlarda Pontos eyaletine bağlı olan şehirler hakkında kesin olarak bir bilgi olmasa da (Ramsay 1890: 193) Kelkit Vadisi'nin kabaca zikrettiğimiz eyaletin sınırlarına dâhil olduğunu söyleyebiliriz.

Kelkit Vadisi, verimli arazileri ve su kaynakları yönünden son derece zengin bir bölgedir. Özellikle Kelkit Irmağı (Bıjışkyan 1969: 5-6), Melet Suyu ve Harşit Çayı (Cuinet 1892: 20-22) ile Kızıldağ'dan doğan Akşar ve Gemin Dereleri (Kaymakçı 2013: 8) bölgenin başlıca su kaynakları arasındadır. İklim olarak deniz etkisine açık olan yerlerde Karadeniz ikliminin etkisi altındayken deniz etkisinin azaldığı muhitlerde karasal iklimin bölge üzerinde hâkim olduğu görülmektedir. Doğal olarak iklim özellikleri açısından kıyı bölgelerden iç bölgelere doğru gidildikçe geçiş iklimi özelliği göstermektedir (Kaymakçı 2013: 9). Maden rezervleri yönünden büyük zenginlikler arz eden Kelkit Vadisi, bu yönüyle de yerleşim bağlamında insanlara cazip gelen bir coğrafya özelliği taşımaktadır. Nitekim ortaçağın Latin seyahatçilerinden Marco Polo (1931: 21) Bayburt dolaylarında önemli gümüş

yataklarının olduğundan bahsederken, Arap seyyah İbn Battuta'ya (1953: 132) seyahat ettiği Gümüşhane hakkında bir değerlendirme yaparak Irak ve Suriye'den gelen tüccarların buradan mal aldığını ve şehrin gümüş rezervi açısından zengin olduğunu belirtmektedir. Bölge üzerinde yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular, tarihöncesi yerleşim merkezlerinin olduğunu kanıtlayan bir diğer âmil olarak kayda değerdir (Kökten 1945: 469-471).

Kelkit toponiminin etimolojisi konusunda çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İlim âleminin yakından tanıdığı Paul Wittek (1970: 223), Helen diline uydurulan Kelkit Irmağı'nın isminin "Lykos" olduğunu belirtmiş ve bu adın Helen dilinde "Kurt" manasına geldiği için Ermenilerin söz konusu kelimeyi kendi dillerine "Kurt Irmağı" anlamına gelen "Gail-Get" olarak çevirdiklerini ifade etmiştir. Ancak Wittek'in bu görüşü tashihe muhtaçtır. Çünkü antik dönem seyyahlarından Amasyalı Strabon (2012: 28), "Kerkit" tesmiye olunan Appaitler adındaki bir kavmin kuzeydoğu Anadolu bölgesinde meskûn olduğunu kaydeden bir bilgi vermektedir. Strabon'nun verdiği bu bilgiden anlaşıldığına göre Kerkit tesmiye olunan kavmin Kelkit coğrafyasına ad vermesi kuvvetle muhtemeldir. Bilge Umar (1993: 422), bu bağlamda yaptığı bir çalışmada Strabon'un verdiği bu bilgiyi değerlendirmiş, Kelkit'in etimolojisinin Kerkit etnoniminden türediğini iddia etmiş ve Helen dilinde kelimenin herhangi bir karşılığı olmadığını üzerinde durarak bizce daha rasyonel bir fikir ileriye sürmüştür. Umar (2000: 173-174), bu açıklamayla yetinmediği gibi bizim de itibar edebileceğimiz bir teklif yaparak Kelkit kelimesinin Luvi ve ardılı olan diğer dillerin "Kar-ka", "Kra-ka (Doruk Yeri)" gibi öğelerinden neşet etmiş olabileceğini ve ilkçağın geç dönemlerinde ve akabinde Kerkaphos Tepesi, Kerkeli Dağı, Kerketeus Tepesi ve Kerkine Dağları tesmiye olunan muhtelif tarihsel adlar içinde de rastladığımız "Kerka" sözcüğünden gelebilme ihtimalini vurgulamıştır. Gerek coğrafyanın tarihî süreç içindeki konumu gerekse de yukarıda açıkladığımız diğer hususlar ortaya koyulan bu görüşleri açık bir şekilde destekler mahiyettedir. Fakat konuyla ilgili malzemenin kıtlığı nedeniyle bizim üzerinde durduğumuz fikirler de açıkçası şuan için birer sav olmaktan öteye geçmemektedir. Ancak bölgenin Bizans İmparatorluğu'nun yönetimi altındayken "Kalketi" olarak anıldığı bilinmekte ve bu konu üzerinde herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır (Honigman 1970: 51). XVII. yüzyılda Kelkit Vadisi'nin sınırları içerisinde bulunan illere seyahat eden Evliya Çelebi'nin ise buradaki gezdiği yerleri ilginç bir biçimde tek bir isim altında "Tozanlı" olarak kayda geçirdiğini anlıyoruz (Çelebi 2014: 72). Lakin seyyahın böyle bir genellemeyi neye göre, nasıl yaptığı konusunda herhangi bir malumatımız yoktur. Bu sorun tam olarak yeni yapılacak çalışmalarla netlik kazanacaktır. Bilhassa saha üzerinde yapılacak dilbilim çalışmalarının meseleye aydınlık getirebileceği veya en azından farklı bir perspektif kazandıracağı şüphesizdir.

Selçuklular Anadolu akınlarına başlamadan önce Kelkit Vadisi, Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyet sahası altında idi. Bizans İmparatorluğu özellikle doğu eyaletleriyle temas kurmak ve sınırlarını muhtelif saldırılardan

korumak amacıyla büyük orduların rahat bir şekilde ve kısa sürede hareket edebileceği kestirme yolları kullanılmaktaydı. Elbette ki bu husus ordunun hareket edeceği bölgenin fizikî coğrafyasından bağımsız düşünülemezdi. Bunun için özellikle nehir yatakları boyunca uzanan yollar tercih ediliyordu. Kelkit Vadisi'ne ulaşmak amacıyla kullanılan başlıca güzergâhı Kastamonu ile Sivas hattı teşkil ediyordu (Haldon 2017: 29). Bizans için stratejik bir önem taşıyan Kelkit Vadisi, aynı zamanda Sasanî ve Arap saldırılarına karşı adeta bir üst vazifesi görmekteydi. Nitekim bu bağlamda savunma amaçlı Coloneia (Şebinkarahisar), Neocaiseria (Niksar) ve Paiper (Bayburt) gibi bölgelere müstahkem kaleler inşa ettiren (Honigman 1970: 14, 17, 51) Bizans için Kelkit Vadisi'nin ne derece ehemmiyet arz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bölgenin bu anlamda önemli bir konum taşımasıyla birlikte yukarıda da ifade edildiği üzere yerleşim açısından uygun bir pozisyonda bulunması, Anadolu'ya girmekte olan Türklerin ilgisini çekmiş ve kısa zamanda buranın siyasi atmosferini kendi lehlerine çevirmişlerdir. Zira Türklerin Anadolu'yu fetih sürecinde kullandıkları yegâne yollardan birisi de Kelkit Vadisi'dir¹.

Selçukluların Kelkit Vadisi ile temasa geçmelerinin zeminini hazırlayan hadise 1018'de cereyan eden Doğu Anadolu seferidir. Maveraünnehir bölgesinde Karahanlı ve Gazneli devletleriyle mücadele halinde olan Selçuklular, kendilerine yeni bir yurt bulmak maksadıyla Çağrı Bey öncülüğündeki otuz bin kişilik bir orduyla (Mirhând 2015: 26) Kafkasya üzerinden Doğu Anadolu bölgesine keşif amacı taşıyan bir sefer düzenlemişlerdir. Bu ilk seferde Bizans'ın vasalı konumunda olan Van bölgesindeki Ermeni Vaspu-rakan Kralı Senekerim ve ordusu, Selçuklu akınları karşısında hezimete uğramışlardır (Sparapet's 2005: 12; Chamich 1827: 111; Kafesoğlu 2010: 267). Çağrı Bey, Vaspu-rakan zaferinden sonra Nahcivan istikametine yönelerek Ani Krallığı'nın Becni Kalesi kumandanı Vasak Pahlavuni'yi mağlup etmiş ve Gürcüler karşısında kazandığı bu zaferden sonra memleketine dönmüştür (Vardan 2017: 31; Sevim 2002: 4-5). Çağrı Bey başarılı geçen bu keşif seferlerinin ardından yeni yurt arayan Türkmenlerin Anadolu'ya gitmesi gerektiğini ve bu bölgede kendileri açısından tehdit unsuru olabilecek bir gücün olmadığını Tuğrul Bey'e rapor etmiştir (Abû'l-Farac 1999: 293). Ayrıca Selçuklu akınlarından dolayı endişeye kapılan Bizans İmparatoru II. Basileios, Selçukluların bu keşif seferinin ardından ülkesinin sınırlarını güvence altına almak için Vaspu-rakan ile bir kısım Gürcü beldelerini istila etmiştir (Sparapet's 2005: 12; Aristakes 1985: 7-19; Sevim 2002: 6).

Çağrı Bey'in 1018 yılında gerçekleştirdiği keşif amaçlı seferiyle birlikte Selçukluların Kelkit Vadisi'ne olan akınları hız kazanmaya başlamıştır. Bu akınların hız kazanmasında hiç şüphesiz Kafkasya coğrafyasındaki siyasi atmosferin olumlu manada etkisi olmuştur. Bilhassa IX. yüzyılın ortasından

¹ Türklerin istila ve fütuhatları Doğu Anadolu'dan Orta Anadolu'ya gelirken kuzeyden itibaren güneye doğru bir seyir izlemiştir. Karadeniz bölgesi üzerine düzenlenen akınlarda kullanılan yolları Çoruh ve Kelkit Vadileri teşkil etmiştir. Bkz Yinanç 2013: 127.

itibaren Ardzouni ve Bagratuni gibi prensliklerin kendi aralarındaki mücadelelerinin devam etmesi (Laurent 1919: 83 vd.) ve Gazneli Mahmud'un itaat altına alamadığı Türkmenleri (Râvendî 1999: 86 vd.) merkezî otoriteyi kontrol altında tutmak amacıyla Azerbaycan civarına sürmesi Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu orduları nezdinde katkısı büyüktür. Hatta bu Türkmen taifesinden bir kısmı Anadolu'ya girmekte olan Çağrı Bey'in ordusuna katılmıştır (Mirhând 2015: 28; Köymen 2011: 107-108). Aynı zamanda kendilerine yeni bir yurt arayan yoğun Türkmen nüfusunun süratli bir şekilde bölge üzerine hareket etmesinin Anadolu'nun fethedilmesinde muazam bir rolü vardır (Cahen 1954: 351). Dolayısıyla bu ilk Selçuklu akınları Bizans İmparatorluğu'nun doğu eyaletlerinin gücü hakkında bilgi edinilmesi ve Selçuklu akıncılarının fetih yapacakları yolları keşfetmeleri bakımından son derece önem taşımaktadır.

Çağrı Bey'in bu keşif seferini izleyen yıllarda Arslan Yabgu'ya bağlı olan Kızıl, Boğa, Dana ve Göktaş gibi reislerin yönetimleri altındaki Türkmenler, 1036/1037 yılında Doğu Anadolu'ya girip Van Gölü havzası ile Murat ve Dicle Irmakları arasındaki bölgelere akınlarda bulunmuşlar ve karşılıklarına çıkan bütün Bizans kuvvetlerini bozguna uğratmışlardır (İbnü'l-Esîr 1987a: 292 vd.; Sevim 2005: 29). Büyük Selçuklu Devleti'nin Gaznelileri 1040'daki Dandanakan Savaşı ile bozguna uğratarak müstakil bir devlet olarak tarih sahnesine çıkışına kadar Anadolu'ya gerçekleştirdiği bu akınlar, zikredilen savaştan sonra kurulacak düzenli orduyla birlikte sistemli bir hale gelmiştir (Mateos 2000: 75-76). Devletin kuruluşundan hemen sonra Tuğrul Bey'in, amcasının çocukları olan Kutalmış, Resul Tegin ve Hasan'ı Bizans sınırlarına akın yapmakla görevlendirmesi (Skylitzes 1990: 81; Zonaras 2008: 89-90; Sevim 2002: 7), 1048 yılında Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal'ın Kutalmış ile beraber Hasankale (Kapatru) Savaşı'nı gerçekleştirmesi (Skylitzes 1990: 84-85; Mateos 2000: 85-86; Âzîmî 2006: 9; Aristakes 1985: 69-90; Brosset 1849: 323) ve bu esnada İbrahim Yınal'ın yeğeni Mehmet Bey komutası altındaki kuvvetlerin Trabzon dolaylarına kadar olan bölgelerde gerçekleştirdikleri saldırılar (İbnü'l-Esîr 1987a: 415; Turan 1980: 122), Selçuklu akınlarının sürekliliğini ve düzenliliğini kanıtlayan hadiselerdir. Bu akınlarla Kelkit Vadisi'ne giren Selçuklu kuvvetleri bölgenin önemli bir şehri olan Bayburt'a kadar ilerlemişlerdir (Aristakes 1985: 68-86; Arisdagues 1864: 73 vd.; Tellioglu 2007: 73). Kaynaklarda Türklerin bu mevkide herhangi bir şehir veya kale ele geçirdiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu saldırılarla birlikte bölge nüfusunda bir hareketlilik göze çarpmakta ve Hıristiyan nüfusun büyük ölçekte Theodosipolis (Karin) yakınlarına yerleştiği görülmektedir (Turan 1980: 122).

1054 yılında Tuğrul Bey'in elçisi Şerif Nâsır'ın Bizans'tan vergi isteme talebinin reddedilmesi (Zonaras 2008: 91-92) ve bölge üzerine yapılan Bizans taarruzları neticesinde Selçuklu Sultanı Kelkit Vadisi'ni de doğrudan ilgilendiren bir sefer tertip etmiştir (Sevim 2005: 30). Tuğrul Bey maiyetindeki orduyla önce Tebriz'e gelmiş, Ravvâdîlerden Ebû Mansûr Vahsudân ile Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ı itaat altına aldıktan sonra Mervânî Emîri Nas-

rüd-devle'nin desteğini almak suretiyle Bizans sınırlarına girmiştir (İbnü'l-Esir 1987a: 454; Âzîmî 2006: 15; Turan 1980: 130-131). Büyük bir ordu, filler, arabalar, atlar, kadın ve çocuklar ile birlikte ilerleyen Sultan, Bargiri ve Erciş şehirlerini aldıktan sonra Malazgirt önlerinde konuşlanıp burayı muhasara etmeye başlamıştır (Aristakes 1985: 93; Skylitzes 1990: 89; Mateos 2000: 100). Daha sonra ordusunun bir kısmını üç istikamette ileri sevk etmiştir. Bu kuvvetler kuzeyde Parhar (Karadeniz) Dağları'na ve Kafkas eteklerine, batıda Canik ormanına, güneyde Tercan, Sasun ve Oltu bölgelerine kadar yayıldılar (Aristakes 1985: 93 vd.; Arisdagues 1864: 90-100; Turan 1980: 131). İkinci ordu Çoruh Vadisi boyunca ilerleyerek Kelkit Vadisi'nin sınırları içinde bulunan Bayburt'a kadar gelmişse de burada bulunan Frank kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür (Aristakes 1985: 97; Honigman 1970: 179; Tellioğlu 2007: 75). Bu akınlarla Kelkit Vadisi'nde bir başarı sağlayamayan Selçuklu akıncıları ve Malazgirt'in muhasarasında bir netice elde edemeyen Tuğrul Bey, kuşatmayı kaldırarak memleketine dönmüştür (Aristakes 1985: 100; Chamich 1827: 143; Skylitzes 1990: 90; Âzîmî 2006: 15). Tuğrul Bey, bu akınlarla her ne kadar somut olarak olumlu anlamda bir sonuç elde edemese de düzenli orduların bölge üzerindeki istikrarlı mücadeleleri, Bizans İmparatoru II. Basileios zamanından itibaren alınan güvenlik önlemlerinin Türk akınlarını önleyemediğini göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Tuğrul Bey'in başarısız olan Malazgirt kuşatmasından sonra ona bağlı olan birliklerin aralıksız bir şekilde Anadolu'nun içlerine kadar olan sahada Bizans'a karşı olan taarruzlarının devam ettiği anlaşılıyor. Bilhassa Çağrı Bey'in oğlu Yakutî öncülüğündeki kuvvetler Ermeniyeye bölgesi üzerinde tahribat yapıp bolca ganimet topluyorlardı (İbnü'l-Cevzî 1968: 20). Bu kuvvetlerin arkasından gelenler ise ganimet kazanabilmek için daha uzak bölgelere gitmeyi arzuluyorlardı. Hatta 1055/1056 yılında Yakutî'nin komutanlarından biri olan Samuk isimli bir Selçuklu emîri, Aras'ın ve Murat Suyu'nun yukarı bölgelerini yakıp yıkıyor ve bu hadiseler cereyan ederken Bizans, imparatorluğun içindeki isyancıları bastırmak amacıyla sınır boylarındaki kuvvetlerini merkeze çekmek zorunda kalıyor (Cahen 1988: 18) ve bu husus Selçuklu akınlarının önünde büyük bir boşluk yaratıyordu. Özellikle Bizans'ın Anadolu ordularının başına getirdiği Nikephoros Bryennios'un, Samuk Bey'in saldırılarını durdurmaya yönelik tüm gayretleri hüsrana uğradığı gibi bu Bizans kumandanı Selçuklu emîrinin karşısında hiçbir savaş kazanamamıştı (Skylitzes 1990: 94; Ayönü 2014: 24). Samuk Bey, bir ara Bizans hizmetindeki Norman komutan Herve ile Bizans'a karşı anlaşma yapmışsa da çok geçmeden araları açılmış ve Herve Ahlat'a kaçmıştır. Ancak o, burada Mervânîlerden Nasrüd-devle tarafından esir edilmiştir (Skylitzes 1990: 94-95; Ayönü 2014: 24; Honigman 1970: 181).

1057 yılına gelindiğinde Kelkit Vadisi üzerindeki hareketliliğin tekrar hız kazandığı görülmektedir. Bu yıl, aynı zamanda Bizans'ta baş gösteren dahilî karışıkların iyice arttığı bir dönemdir. Öyle ki Bizans'ın iç işlerindeki bu durumundan yararlanan Gürcü Prensi Liparit'in oğlu İvane, Erzurum'a

kadar olan Bizans topraklarını zapt etmek teşebbüsünde bulunmuştur. Bunun üzerine şehrin Ani valisi, Katakalon'dan yardım talep etmiştir. Katakalon'a tek başına karşı koyamayacağını anlayan İvane ise, Türklerden yardım istemişti (Aristakes 1985: 116; Ayönü 2014: 24). Bu fırsatı değerlendiren Türkler, guruplar halinde Erzurum ve Bayburt havalisini istila edip Kelkit Vadisi'ne girerek bolca ganimet elde etti (Aristakes 1985: 124-129; Cahen 1988: 18). Yine Yakutî tarafından Anadolu'ya sevk edilen farklı bir Selçuklu birliği, 1058'de Kars önlerinde bir kuşatma başlattı. Bu kuvvetlerin, Kars ve Ani kuşatması başarısızlıkla sonuçlandı. Bilahare Pasin bölgesi üzerine gelen Selçuklu kuvvetleri Ügümü'yi ele geçirmiş ve akabinde Malazgirt ile Muş taraflarına yönelmişlerdir (Ayönü 2014: 24).

Selçuklu birliklerinin herhangi bir ciddi tehlike ile karşılaşmadıkları Anadolu'daki gazâları aynı yıl içinde devam etmiştir. Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu birlikleri bu sefer Tercan'ın güneyinde bulunan Mananalıs bölgesinde ikiye ayrılmışlardır. Bu birliklerden bir tanesi Erzincan taraflarına gelerek bir gece baskını ile şehri zapt etmiştir. Daha sonra buradan Erzurum havalisine geçen bu birlikler, batıdaki Pulur şehrini ele geçirip yağmaladı. Mananalıs'te ikiye ayrılan diğer birlikler ise Fırat Nehri kıyısındaki Harav Kalesi'ni yağmalamıştı. Yakutî'nin emrindeki Dinar isimli bir Türkmen reisi, ilk önce Kemah üzerine yürüdü. Burada ikiye ayrılan birliklerin bir kolu, Emir Dinar öncülüğünde Kelkit Vadisi'ne girerek Şebinkarahisar bölgesini fethetti (Aristakes 1985: 136 vd.; Arisdagues 1864: 112-113; Ayönü 2014: 24-25; Honigman 1970: 182; Tellioglu 2007: 76). Bizans tarihçisi Attaleiates (2008: 87), Türk muzafferiyetinin sebebini Bizans ordusundaki panik ve ihmalkârlığa bağlamış, Türk ordularının Şebinkarahisar'ın yanı sıra Trabzon ile Malatya'ya kadar uzanan bir bölgeye yayıldığını ifade etmiştir. Ancak o, Şebinkarahisar dışındaki mezkûr bölgelerde Türkler tarafından ele geçirilen yerlerin ismi hakkında malumat vermemektedir.

1059 yılında Tuğrul Bey'e bağlı olan birlikler Anadolu'daki gazâ hareketine tekrar başlamıştır. Bilhassa Yakutî, Samuk, Horasan Saları, Kapar, Kicacic, Cemcem, İsulı ve Hacı Başara gibi ünlü Selçuklu kumandanları Anadolu'daki istila ve fetih hareketlerini sürdürmüşlerdir (Mateos 2000: 110-112; Sevim 2005: 31). İki koldan hareket eden bu kuvvetlerin bir kısmı, Samuk idaresinde Kelkit Vadisi'nin önemli şehirlerinden biri olan Sivas üzerine yürüyerek şehri fethetti (Mateos 2000: 110-111; Honigman 1870: 183). Söz konusu birlikler bir haftalık yağmadan sonra buradan ayrılarak Azerbaycan'a dönmüşlerdi. Horasan Saları emrindeki kuvvetlerse Urfa'yı kuşatmış fakat bu kuşatmadan başarılı bir sonuç alamamışlardı (Michel 1899: 322; Ayönü 2014: 25). Ömrünün son yıllarını yaşayan Tuğrul Bey, son defa 1062 yılında Nahcivan üzerine geldi. Bölgenin Selçuklu valisi Ebû Dulef b. es-Sakar eş-Şeybânî ile Ermeniyeye valisi olan İbnü'l-Celîl'den bir miktar para aldıktan sonra Hoy şehrine gelerek burayı hâkimiyeti altına aldı (İbnü'l-Cevzî 1968: 94-96; Cahen 1988: 17).

Tuğrul Bey'in 1063 yılında ölümünden sonra Kafkasya ve Kelkit Vadisi üzerinde akınlar yapan isim, onun yerine hanedanlığın başına geçen yeğeni

Sultan Alparslan'dır (Raşid al-din 1999: 27-28). Selçuklu Sultanının ilk aşamada Ermeniyeye üzerine bir sefer teşebbüsünde bulunması dikkatleri çekmektedir. Sultanın bu seferle sınırları tahkim etmek ve Azerbaycan'daki tâbi beyler ile sınır boylarındaki Türkmenler üzerinde devlet nüfuzunu sağlamlaştırmak gibi iki amacı vardır (Cahen 1988: 19). Alparslan ilk aşamada bu amaç doğrultusunda Rey'den hareket ederek Azerbaycan bölgesine gelmiştir. Burada Bizans sınırlarında gazâ yapan ve bölgeyi yakından tanıyan Tuğtekin adındaki bir Türkmen emîrini kendisine kılavuz yaparak askerlerle birlikte o yöredeki dar geçitlerden ve dağ yollarından geçerek Nahcivan'a varmışlardır. Buradan Gürcistan'a hareket eden Sultan, oğlu Melikşah ile veziri Nizâmü'l-Mülk'ü genel karargâha bıraktıktan sonra birçok Gürcü beldesini yağma etmiştir (Brosset 1849: 326-327; El-Hüseynî 1999: 24; Raşid al-din 1999: 31-32). Kelkit Vadisi için dikkatleri çeken husus ise Selçuklu Sultanının kuzeyde Gürcistan'da fetihler yaptığı esnada Şavşat üzerinden yarım bir yay çizmek suretiyle Şavşat, Klarçeti, ve Tao gibi bölgeleri ele geçirme hadisesidir. Öyle anlaşılıyor ki Sultan bu seferlerle Doğu Karadeniz bölgesi ve Doğu Anadolu'ya (Haldia², Melitene, Mezopotamya) hâkim olmuştur (El-Hüseynî 1999: 24-26; Honigman 1970: 184; Tellioglu 2007: 79). Alparslan 1064 yılında gerçekleşen Kafkasya seferiyle Meryem-Nişin Kalesi'ni (İbnü'l-Esîr 1987b: 50; Selçuk-nâme 2014: 21) ve Ani bölgesi gibi önemli mevkileri hâkimiyeti altına almıştır (Orbelian 1866: 215; Chamich 1827: 150; İbnü'l-Cevzî 1968: 117-118). Sultan daha sonra Ani bölgesinin yönetimini Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvâr'ın oğlu Manûçehr'e bırakarak yüklü bir miktarda ganimetle Rey'e dönmek üzere yola çıkmıştır (Brosset 1849: 328; Michel 1899: 323; Turan 1980: 156). Alparslan'ın bu zaferleri İslâm beldelerinde büyük bir yankı uyandırmıştır. Hatta Abbâsî halifesi el-Kaîm, Selçuklu Sultanına "Fetih babası" manasına gelen "Ebû'l-Fath" unvanı vermiştir.

Alparslan'ın bölgeden ayrılmasıyla tekrar eski kudretine kavuşmak isteyen Gürcü Kralı IV. Bagrat, bu amaç doğrultusunda Alanlar ile müttefik oldu. Bu destek neticesinde 1065 yılında bir İslâm belgesi olan Berdea üzerine saldırdı (El-Hüseynî 1999: 30). Bu hadiseleri öğrenen Alparslan, Kirman seferini yarıda bırakıp 1068 yılında Kafkasya'ya yöneldi. Ermeni Kralı Kvirike, Tiflis emîri ve Şeddâdîlerden aldığı destekle Aras Nehri boyunca ilerleyerek Gürcistan'a (Khartli) giren Selçuklu Sultanı, altı hafta içinde Tiflis ile Rustavi civarını ele geçirdi. Kafkasya'da asayiş sağlayan Sultan, daha sonra Tiflis ile Rustavi'yi Gence Emîri Fadlun'a bırakıp ülkesine döndü (Attaleiates 2008: 108; El-Hüseynî 1999: 31-32; Brosset 1849: 331-332; Skylitzes 1990: 97). Bu arada bir kısım Selçuklu birlikleri de Trabzon üzerine akınlarda bulunmuşlardı. Bu akıncılardan bazıları da Niksar bölgesine yönelmişlerdi (Attaleiates 2008: 112-113; Tellioglu 2007: 80). Böylece Kelkit Vadisi'ne giren kuvvetler büyük bir tahribata neden oluyorlardı. Türklerin

² Merkezi Trabzon olan Haldia eyaleti (thema) İspir, Bayburt, Kelkit, Uluşiran ve Çoruh havzası gibi bölgelerden meydana gelmektedir. Bkz. Honigman 1970: 50-52.

bölge üzerindeki faaliyetlerinden endişeye kapılan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes, topraklarını saldırılardan korumak amacıyla ordular sevk etti (Psellos 2014: 263). Fakat imparatorun bu girişimlerinden bir sonuç çıkmadı. Selçuklular bu başarılı akınlardan sonra Karadeniz sahillerine kadar ilerlemişlerdir. Malazgirt Meydan Muharebesi'nin hemen akabinde sahil şeridinde Trabzon'a hâkim olmaları bu yargıyı büyük ölçüde desteklemektedir (Comnena 2000: 149-150; Meeker 1971: 338).

Sonuç olarak Çağrı Bey'in keşif akınlarıyla başlayan ve akabinde aralıksız devam eden Selçuklu akınları Anadolu'nun bir Türk yurdu haline gelmesini sağlamış ve ileride yapılacak fetihler için bir takım ön hazırlık vazifesi teşkil etmiştir. Açıkladığımız hadiseler de göstermektedir ki, Kafkasya'dan Anadolu'ya girmekte olan Selçuklu birlikleri için Kelkit Vadisi önemli bir güzergâh olma özelliği taşımaktadır. Selçukluların, Malazgirt zaferinden sonra Marmara sahillerine kadar uzanan akınları yine Kelkit Vadisi üzerinden gerçekleşecektir. Keza Anadolu'ya düzenlenen ilk akınlarda Türklerin söz konusu coğrafyada faaliyet göstermeleri onların bu bölgeyi bir nevi üst olarak kullandıklarını kanıtlamaktadır. Aynı zamanda Malazgirt zaferinin hemen akabinde Kelkit Vadisi'nin sınırları içinde kurulan Dânişmendli, Saltuklu ve Mengüceklî gibi Türkmen beylikleri bölgeyi kontrol altında tutup bu suretle Karadeniz sahillerinin kapılarını Türklere açacaklardır. Kelkit Vadisi, bu münasebetle Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde göz ardı edilemeyecek derecede ehemmiyet arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- ABÛ'L-FARAC Gregory (1999). *Abû'l-Farac Tarihi I*, (tr. Ömer Rıza Doğrul), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ARISTAKES Lastivertc'i's (1985). *History*, (Translated and Explained by Robert Bedrosian), New York: Long Branch.
- ARISDAGUES de Lasdiverd (1864). *Histoire d'Arménie*, (Et Accompagnée de Notes par M. Evariste Prud'homme) Paris: Rue du Cloître Saint-Bennot (Rue Fontanes).
- ATALAY İbrahim-Kenan Mortan. (2011). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- ATTALEIATES Mikhail (2008). *Tarih*, (tr. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- AYÖNÜ Yusuf (2014). *Selçuklular ve Bizans*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ÂZÎMÎ (2006). *Âzîmî Tarihi: Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler (H. 430-538=1038/39-1143/44)*, (haz Ali Sevim) Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- BATTUTA İbn (1953). *Travels in Asia and Africa (1325-1354)*, (Translated and selected by H. A. R. Gibb), London: Published by Routledge-Kegan.

- BIJIŞKYAN, Minas (1969). *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası*, (tr. Hrant D. Andreasyan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- BROSSET M. (1849). *Histoire de la Géorgie depuis l'Antiquité Jusqua'au XIX. Siécle I*, St.-Pétersbourg: Imprimerie de l'Académie Imperiale des Sciences.
- CAHEN Claude (1954). "Le Probléme ethnique en Anatolie", *Cahiers d'Histoire Mondiale*, II (2): 347-362.
- CAHEN Claude (1988). *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, (tr. Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediylidiz), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- CHAMICH Michael (1827). *Father Michael Chamich History of Armenian II, From B.C. 2247 to the of Christ 1780, or 1299 of the Armenia Era*, (Transladed by Johnannes Avdall), Calcutta: Printed at Bishop's College Press.
- COMNENA Anna (2000). *The Alexiad*, (Transladed by Elizabeth A. S. Dawes), Ontario: In Parentheses Puplications Byzantine Series Cambridge.
- CUINET Vital (1892). *La Turquie d'Asie Géographie Administrative Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure I*, (ed. Ernest Leroux), Paris: Rce Bonaparte.
- ÇELEBİ Evliya (2014). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi II/1*, (haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Karaman), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- EL-HÜSEYNÎ (1999). *Ahbârü'd-Devlti's-Selçukiyye*, (tr. Necati Lugal), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HALDON John (2017). *Bizans Tarih Atlası*, (tr. Ali Özdamar), İstanbul: Alfa Yayınları.
- HONİGMAN Ernst (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (tr. Fikret Işıltan), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- İBNÜ'L-CEVZÎ (1968). *Mir'âtü'z-Zemân fî Târhi'l-Âyan*, (Arapça Neşr. Ali Sevim), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR (1987a). *El-Kâmil fi't-Târîh IX*, (tr. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.
- İBNÜ'L-ESÎR (1987b). *El-Kâmil fi't-Târîh X*, (tr. Abdülkerim Özaydın), İstanbul: Bahar Yayınları.
- KAFESOĞLU İbrahim (2010). "Doğu Anadolu'ya İlk Selçuklu Akını (1015-1021) ve Tarihî Ehemmiyeti", *Fuad Köprülü Armağan'ı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 259-274.
- KAYMAKÇI Salih (2013). *Eskiçağ'da Kelkit Vadisi (Lykos)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- KÖKTEN İsmail K. (1045). "Kuzeydoğu Anadolu Prehistoryasında Bayburt Çevresinin Yeri", *Anakara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, III (5): 469-471.
- KÖYMEN Mehmet Altay (2011). *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi: Kuruluş Devri I*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- LAURENT Jean (1919). *L'Arménie Enter Byzance et L'Islam Depius la Conquête Arabe Josqu'en 886*, Paris: Rue deMêdicis.
- MATEOS Urfalı (2000). *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, (tr. Hrnt D. Andreasyan), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MEEKER M. E. (1971). "The Black Sea Turks: Some Aspects of Their Ethnic and Cultural Background", *International Journal of Middle East Studies*, II: 318-345.
- MÎCHEL Le Syrien (1899). *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1119) I*, (Editée pour la première fois et traduite en français par J. B. Chabot), Paris: Ernest Leroux.
- MÎRHÂND (2015). *Rafzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, (tr. Erkan Göksu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MOSTRAS C. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu Coğrafya Sözlüğü*, (tr. Ömer Öztürk), İstanbul: Yaba Yayınları.
- ORBELIAN Stephannos (1866). *Histoire de la Siounie*, (Traduite de l'Arménien par M. Brosset), St.-Pétersbourg: Se trouve chez les commissionnaires de l'Académie Imperiale des sciences.
- POLO Marco (1931). *The Travels of Marco Polo*, (Translated into English from the Text of L. F. Benedetto by Aldo Ricci, with an Introduction and Index by E. Denison Ross), London: Routledge-Sons Puplishing.
- PSELLOS Mikhail (2014). *Kronographia*, (tr. Işın Demirkent), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RAMSAY William M (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, London: Printed by William Clowes and Sons.
- RAŞİD AL-DİN Fazlallah (1999). *Câmi' al-Tavârîh II/5*, (Farsça Neşr. Ahmet Ateş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- RÂVENDÎ (1999). *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr I*, (tr. Ahmet Ateş), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SELÇUK-NÂME Anonim (2014). *Tarîh-i Âl-i Selçuk*, (tr. H. İ. Gök - F. Coşkun), Ankara: Atıf Yayınları.
- SEVİM Ali (2002). *Genel Çizgileriyle Selçuklu-Ermeni İlişkileri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SEVİM Ali (2005). "Türklerin Anadolu'ya Gelişleri", *Makaleler I*, (haz. E. Semih Yalçın-Süleyman Özbek), Ankara: Berikan Yayınları; 27-38.
- SKYLITZES (1990). *Les Turcs au Moyen-age Textes-Byzantins*, (Traduits du Gree et annotés par Xavier Jacop), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- SPARAPET'S Smbat (2005). *Chronicle*, (Transladet from Classical Armenian by Robert Bedrosian), New Jersey: Long Branch.
- STRABON (2012). *Geographika, Kitap: XII-XIII-XIV*, (tr. Adnan Pekman), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- TELLİOĞLU İbrahim (2007). *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon: Serander Yayınları.

- TURAN Osman (1980). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- UMAR Bilge (1993). *Türkiye’de Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- UMAR Bilge (2000). *Karadeniz Kappadokiası (Pontos): Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- VARDAN Müverrih (2017). *Türk Fetihleri Tarihi (889-1269)*, (tr.Hrant D. Andreasyan, haz. İlhan Arslan), İstanbul: Post Yayınları.
- WITTEK Paul (1970). “Bizanslılardan Türklere Geçen Yer Adları”, (tr. Mihin Eren), *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I: 193-240.
- YİNANÇ Mükrimin H. (2013). *Türkiye Tarihi I: Selçuklular Devri*, (haz. Refet Yinanç), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ZONARAS Ioannes (2008). *Tarihlerin Özeti*, (tr. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.